

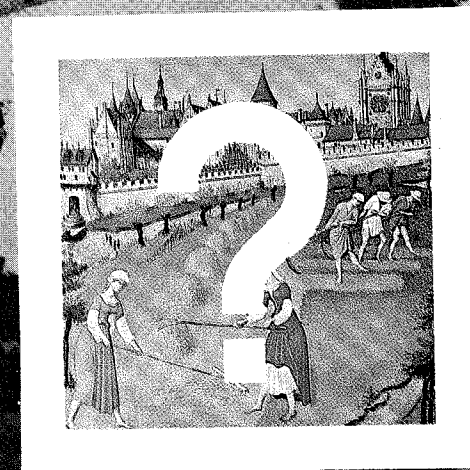

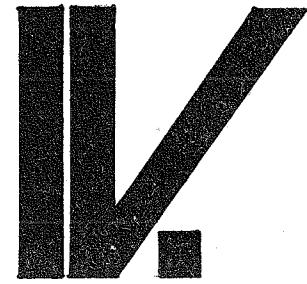
Hana Librová
Láska ke krajině?
Blok

Hana Librová

LÁSKA

ke krajině?

SYMBOL
VLASTI

**PO BOKU
ČESKÝCH
KRÁLŮ**

Přichýlení k přírodě je všeobecným rysem romantické kultury. Jeho způsob však jednoznačný a jednoduší není. Osamělá meditace rozervancova v noční krajině, stejně jako společenský výlet s hudbou a tancem, láskyplné sblížení s krajinou, stejně jako vášeň k dobývání chmurných a nepřístupných horských velikánů, víra, že příroda může člověka učinit lepším, stejně jako úzkost z její drtivé necitelnosti, panteismus, stejně jako tísnivé vědomí dualismu světa lidského a přírodního, to vše jsou, jak jsme viděli, různé podoby romantického vztahu ke krajině. A konečně: romantismu náleží útěk samotáře do krajiny stejně jako povýšení krajiny na kolektivní symbol národních tužeb.

Individualismus není všudypřítomnou vlastností 19. století. Četná revoluční a národnostní hnutí, která se v té době rozvinula, jsou naopak výrazem sociálního usilování, společenské orientace a obětavosti jejich nositelů, vůdců i prostých účastníků. Tato podoba takzvaného aktivního romantismu měla díky hospodářské, politické a národnostní situaci zvláště příznivé podmínky také v českých zemích. Naše kultura 19. století jí byla výrazně ovlivněna.

Společenský vývoj Čech v druhé polovině 18. století byl určován rozpadem feudalismu a postupným pronikáním kapitalistického způsobu výroby. Reformy Josefa II. v 80. letech odstranily překážky, které stály v cestě rozvoji tovární výroby. Zrušení nevolnictví umožnilo odchod lidí za práci

z venkova do města, toleranční patent zmírnil emigraci do zahraničí. Zpočátku slabá česká buržoazie, tvořená především řemeslníky a měšťanstvem, se v boji se silnější a privilegovanou buržoazií německou opírá o český živel ve městech i o obyvatelstvo českého venkova. Vytváří tak, navazujíc na českou reformační tradici, mohutnější enklávu českého jazyka a kultury. Dokáže vzdorovat germanizačním snahám, směřujícím k vytvoření silné říše s němčinou jako jediným jazykem.

Rozvoji národní kultury přeje ekonomická prosperita české buržoazie, rostoucí početní stav českého obyvatelstva ve městech jako kulturních centrech a celá řada dalších faktorů, od desátých let 19. století i vliv romantismu.

Potřeba čínorodého národnostního usilování tlumí individualistický a pochmurný tón do té míry, že mnozí tvůrci tohoto období (například J. Kollár nebo J. K. Tyl) ani nebývají k romantikům řazeni. Snažení obrozeneckých pracovníků však romantické prvky, metody i romantickou motivaci má. Necháme-li stranou, že akcentace národní otázky má sama o sobě romantické kořeny, pak je to obrozenecké objevování krásy lidové kultury, obdiv ke způsobu života na venkově, zahledění do středověké minulosti a velmi charakteristicky hledání krásy a symbolických významů v krajině.

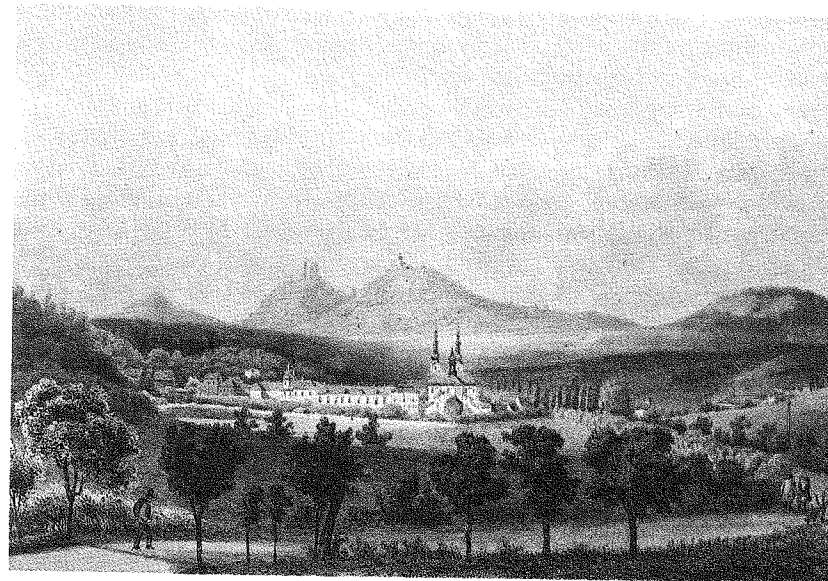
Spolu s českou a moravskou písní, která buditele přesvědčovala o ryzosti našeho lidu, spolu se slavnou minulostí, symbolizovanou slavnými panovníky či heroickými husitskými bojovníky, právě česká krajina zbavovala obrozence pocitu méněcennosti vůči německé kultuře, vůči německému živelu vůbec. Krása české krajiny se stala argumentem, k němuž se odvolávala víra ve slavné předurčení národa.

Symbolické odvolání na českou krajinu jako důkaz národního svérázu i nadějí však nebylo možné hned od počátku buditelské dráhy. Ve vědomí české společnosti krajina dosud nefigurovala jako zvláštní hodnota. Je to pochopitelné, vezmeme-li v úvahu, že zájem o krajinu byl podmíněn rozvojem průmyslu a stupněm urbanizace obyvatelstva, a srovnáme-li postavení našich zemí a západní Evropy, zejména Anglie.

Obrátíme-li se opět k dokladům z oblasti uměleckého ztvárnění krajiny, vidíme, že ještě na konci 18. století byla u nás krajina nevýznamným námětem. V malířství stojí docela ve stínu portrétního umění. Nepočtené krajinnomalby z této doby prozrazují pramalý vztah svých tvůrců k reálné krajině. Vyjadřují konvenční ideální krajiny, napodobují většinou velké klasicistní vzory.

Teprve během 19. století se začínají objevovat první známky uměleckého zájmu o krajinu. Vedle obligátních romantických námětů divoké přírody, které známe například z obrazů K. Postla, A. Mánesa, J. Navrátila, se ve vyjádření krajiny začínají záhy objevovat právě významy vlastenecké. Vlastenecké cítění a smysl pro krajinu se u nás rodily téměř zároveň a zároveň pronikly do srdcí lidí. O to pevnější bylo a zůstalo jejich spojení.

Zpočátku se oba postojové proudy nápadně uplatňovaly v oblíbených vedutách. Veduta byla výtvarně nenáročná kresba, grafické dílo nebo ak-

18. Tématem vedut byla často památná místa spojená s minulostí českého národa a Slovanů.

A. Haun: Velehrad, 1857 — ze sbírek Moravské galerie

varel snažící se s topografickou věrností a přesností postihnout výsek krajiny, velmi často pohled na město. Autory vedut byli nejen školení umělci, ale často amatéři, kteří malovali ze záliby nebo pod vlivem módy. Právě etablování vedut dobře vystihuje postavení krajiny ve vědomí společnosti. V Anglii, kolébce romantismu, bylo krajinářské kreslení rozšířeno už v 18. století.

V té době se u nás staly námětem vedut pohledy na města. Jejich kreslení bylo považováno za ušlechtilou zábavu a součást vychování hlavně ve šlechtických kruzích. V první polovině 19. století proniká i u nás do tohoto typu tvořivosti námět přírodní krajiny, často s romantickými prvky — hrady, zříceninami, skalnatými útvary. Zároveň se malování krajin šířilo i do měšťanských vrstev, pronikalo z Prahy na venkov, kde zaujalo místní vzdělance. S rostoucím vlasteneckým nadšením se témata vedut upínala čím dál tím častěji a pevněji k památným a symbolickým místům vlasti. Výtvoři zapálených kreslířů se stávaly součástí vlasteneckých alb a topografických publikací vlasteneckého zaměření.

Také česká literatura začíná artikulovat vztah ke krajině a národu zároveň. V prvním jí šťastně pomohly překlady cizích preromantických a romantických autorů: v roce 1805 Jungmannovo přetlumočení Chateaubriandovy *Ataly*, v roce 1817 Palackého a Čelakovského překlady částí z *Básní Ossianových* a o dva roky později Hankou přeložené *Gessnerovy Idyly*.

Nositelé obrozenécké kultury měli jistě možnost poznat romantickou literaturu z německé verze. Překlady do češtiny však nesporně k přijetí krajiny do českého kulturního vědomí přispěly významnou měrou.

Měly kromě toho ještě jeden nezastupitelný efekt. Překladaelé byli nuceni, převádějící díla výrazově tak bohatá, postupně rozšiřovat slovní zásobu češtiny. Ta byla, jak je to pochopitelné, v té době chudá a její nedostatky byly zvláště citelné, měla-li líčit krajinné situace. Tlumovníci si pomáhali záměrným přejímáním slov ze staré češtiny, ruštiny a polštiny, i tvorbou slov nových. Zejména Josefu Jungmannovi se to dařilo s úspěchem, který se s plynutím času ukázal jako mimořádný. Teprve na základě obsáhlé zásoby slov schopných pojmenovat krajinné jevy mohla česká kultura formulovat vlastní vztah ke krajině.

V roce 1819 dostávají čtenáři do rukou první české původní dílo oslavující krásu krajiny a její blahodárny účinek na člověka *Vznešenost přirozenosti*.¹ Jeho autorem je Milota Zdirad Polák. O rok dříve vyšla *Záře nad pohanstvem Josefa Lindy*. Je věnována počátkům křesťanství v Čechách, sporu mezi bratry Václavem, uvádějícím do Čech za cenu spolupráce s Němci křesťanství, a Boleslavem, zastáncem slovanského pohanství.² Na rozdíl od básní Polákových není zde krajina hlavní ideou a stěžejním námětem. Zaujímá však v díle významné postavení, a to nejen jako malebné pozadí dějů. Vztah jednajících postav ke krajině je významným prvkem jejich charakteristiky i součástí jejich argumentace ve sporu.

Oba bratři, navzdory nehlubšímu rozporu, jsou každý po svém zastánci velké národní věci; milují vřele svůj národ a — jak charakteristické spojení — krajinu. Boleslav nenávidí křesťanství, které přivádí do Čech cizince a které kalí radost, již zažívají Slované v lůně volné přírody.

I modlitba není milá jejich bohům, leč konaná ve vzdychání, ve smutku, v pláči a v krytých chrámech, kde oko vidí zdi a nevidí dary bohů v okolí krajin.

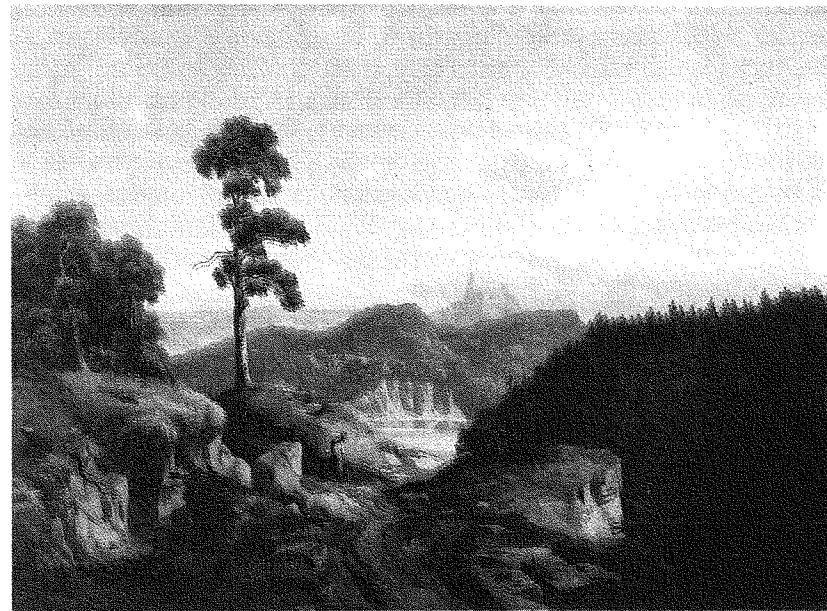
Také Václav vychází z pera Lindy romantika nejen jako ochránce národa, ale také jako obdivovatel krajiny nad Vltavou.

Díval se do okolí Vyšehradu, na krajiny před ním rozprostřené, rozmanité dolinami a pahrbky, na lesiny široko rozrostlé, na vrcholy rozsázené po krajinách, temné, čím dál tím temnější, až v nedohledné dáli pod nebem zašly v mrákotu míhavou. Odtud rád se díval k rannímu slunci, kouřícím se vrchům a k lučinám třpytícím se ranní rosou . . .

Jde o téhož Lindu, který je spolu s V. Hankou považován za autora vý-

¹ „Přirozenost“ je starý český název pro přírodu. Slovo „příroda“ uvedl do češtiny z ruského jazyka právě J. Jungmann.

² Linda tragický svár bratrů nerozhoduje. Mluví-li Václav, má autorovy sympatie jeho křesťanská ušlechtilost. Oponuje-li mu vášnivě Boleslav, je Linda na straně idealizovaného slovanství.

19. Obrozenécké vidění chápe českou krajinu v ustálených symbolických významech.

H. Ullik: Krajina s Troskami, 1872 — ze sbírek Moravské galerie

znamných literárních padělků rukopisů Královédvorského a Zelenohorského. Díky pochybovačům o jejich pravosti se — paradoxně — stala čtenáři záhy zapomenutá *Záře nad pohanstvem* jedním z nejprobadanějších děl české literatury. Shoda *Záře* i *Rukopisů* je dnes nápadná i laickému oku. A často právě v krajinných obrazech.

*. . . aj vše Praha mlčí v jitřním spaní,
Vltava se kouří v ranní páře,
za Prahou se promodrují vrchy,
za vrchy vzhod šedý projasňuje . . .
(Královédvorský rukopis)*

Estetický důraz na krajinné obrazy a na jejich symboliku vázící se k národu je v plné obsahové i výrazové korespondenci s dobou skutečného vzniku *Rukopisů*. Vylučuje možnost geneze ve středověku. Další, dnes již abundantní, argument proti pravosti *Rukopisů*.

Společnému vlivu romantismu a národních potřeb vděčí za svou oblibu v 19. století i české historické hrady. Staly se snad nejfrekventovanějším motivem české krajinomalby, topografických vedut, námětem literárním i hudebním. Ve zvláštní četnosti byl umělecky ztvárňován Karlštejn a Křivoklát, hrady spojené s životem Otce vlasti Karla IV., Pražský hrad, Kuně-

tická hora, jako připomínka husitských bojovníků, Žebrák a Točik, jako venkovské sídlo a útočiště Václava I., Rábí, spojené s osudy Jana Žižky, Trosky, ležící v srdci Českého ráje.

Obecně přijímanými atributy češství a slovanství, dobovými loci communes, s nimiž se spojovaly vlastenecké významy, byly i celé krajinné oblasti, například České středohoří, Povtaví, Polabí, Český ráj, některá místa jižních Čech, Krkonoše, Beskydy. Po romantickém způsobu byl zvláštní symbolický význam udělen horám, například Řípu, Blaníku, Sněžce, Radhošti.

*Jasně Radhošti vznes korunu svou!
Slovanů oltáři a Slávě věrná
ty památko. Pohled tvůj veselý
aj! v duši radosti čilé budí.*

— — — — —
*Tu z pramenů já čerpali živých
chci slovanskou sílu; a skály Olympské
ožijíc roznášeti divně budou
ohlasy slovanské mi lyry.
(F. Palacký: Na horu Radhošť)*

Vlastenecký patos spojený s památnými horami prozrazuje i metaforika početných oslavných básní a deklamovánek. Hory jsou v nich zývány jako „koruna“, „oltář“, „trůn“, „matka“ národa.

Mimořádně velkou roli sehrály hory v národním a kulturním životě Slovenska. Tatry jako symbol volnosti a svobody provázely celé národovecké hnutí v 19. století. Význačný kulturní spolek, založený roku 1844 v Liptovském Mikuláši, který sehrál významnou úlohu v šíření štúrovské spisovné slovenštiny a sjednotil po staletí rozdělené slovenské katolíky a evangelíky, si dal jméno Tatrin. Řada slovenských autorů, v jejichž díle Tatry představují základní významovou hodnotu, je pozoruhodná. Setkáváme se v ní se jménem J. Kollára, J. Hollého, J. M. Hurbana, K. Kuzmányho, L. Štúra, J. Kráľa, S. Chalupky, A. H. Škultétyho, J. Matúšky, P. J. Hostinského, S. B. Hroboně, A. Sládkoviče, P. O. Hviezdoslava, J. Hollý vůbec říká Slovensku Tatransko a Slováckům Tatranci. Kriváň spolu se slovinským Triglavem a polskou Babiou Górou představuje sídlo slovanských božstev a symbol Slovanstva. Největší významová a citová akcentace čekala Tatry v poezii štúrovského období.

*Tatry sú skamenelá, v tvrdej hmote vtelená idea Slovenska; lebo tá velebnosť, moc, sila, to ozornuo, to veličiznuo zrutno,³ ktoruo hľadá na teba, kriese v duchu slovenskom temný akýsi cit veľikého povolania.
(J. M. Hurban: Slovensko a jeho život literárny)*

Slovenský literární historik S. Mečiar mluví o „tatrologii“ slovenských

³ Slova přejatá ze středoslovenského nářečí: ozornuo = ohromné, velké; veličiznuo = obrovské; zrutno = podstatné jméno vyjadřující něco obrovského, snad obrovitost, mohutnost.

ských básníků té doby, či jadrněji o jejich „tatrování“. Přiznává však zároveň, že bez Tater si sotva lze slovenskou poezii představit, a dodává, že zatímco pro sousední polskou literaturu mají tyto hory především význam estetický, v přístupu Slováků sehrála rozhodující roli tendence národní a vlastenecká, docela v duchu jejich národní hymny, která vznikla v polovině 19. století.

Tatry se slovenským básníkům staly předmětem tužeb, zaklínání, proseb. Jakoby jejich mohutnost a síla, stáří a výška, krása jejich přírody byly nadějí, ba zárukou světlé budoucnosti národa. Intenzita, všudypřítomnost a fatalistický charakter vazby na Tatry vedly některé kritické duchy k tomu, že se pokusili ji ironicky komentovat a usměrňovat. Například Janu Kollárovi připadalo směšné

... kľačanie pred oltárom paromotorónnych Tatier, bohov a duchov ich zaklínanie... aby pod slovenským práporom Tatry pretvorily na stredišťe Slaviansťva, Europy, zeme, slnečnej sústavy a všehomíra.

Od Tatier ako takých — nečakajte spasenia a slávy nášho kmeňa a ľudu slovenského, ani od ich ohromnosti a nebetyčnosti... ony nám nepomôžu, jestli nie my im.

Vztah tvůrců slovenské kultury k Tatrám vyplývá i z osobního prožitku založeného na častých pobytech v horách. Není pouhou vlasteneckou variací na obligátní romantické téma. Horské výstupy se konaly nejprve v malých skupinkách. Poprvé se na památný liptovský Kriváň vydalo v roce 1835 několik vlastenců. Od roku 1841 jsou však na vrchol této památné hory pořádány velké národní výlety, jejichž ideovými vůdci jsou L. Štúr a M. M. Hodža.

Výlety slovenských národovců do hor jsou pozoruhodné zejména vzhledem k terénním podmínkám Tater a k fyzickým nárokům, které mají výstupy do vyšších poloh. Jinak ovšem bylo putování k památným místům v krajině samozřejmě součástí vlasteneckého života i v Čechách. Pod spolkovými prapory k nim byly pořádány výlety, národní poutě, konaly se na nich národní slavnosti a tábory lidu, byly zde stavěny a slavnostně otvírány symbolické stavby, odhalovány pomníky. Všechny akce byly provázeny vlasteneckými zpěvy a deklamacemi, jejichž námětem byla velmi často právě česká krajina, české hory. Mnohé z toho, co nám dnes připadá jako banální a sentimentální rétorika, bylo ve své době prožíváno s upřímným záplem.

Charakteristickým a vrcholným aktem vztahu českých vlastenců ke krajině symbolům bylo v roce 1868 slavnostní převezení kamenů z památných míst do základů stavby Národního divadla. Do Prahy putovaly slavnostně ozdobené vozy s kameny z Řípu, z Boubína, Buchlova, Hostýna, Trocnova, Vyšehradu, Žižkova a z mnoha dalších míst.

Vlastenecké výlety, národní poutě a slavnosti konané v české krajině byly organizovány a pěstovány především za agitačními účely. Měly mít ve vlasteneckém životě stejný význam jako deklamační večírky, divadelní představení, bály a besedy. Vedle národního cítění a soudržnosti se však při těchto

příležitostech bezděky utvářel i obecnější smysl pro krásu a hodnotu krajiny a přírody.⁴

Slavnou výjimkou z nadšeneckého a kolektivního pojmání krajiny je osobnost a dílo K. H. Máchy. Není možné se u něho nezastavit. Básníkovi přátelé obdivně hovoří o Máchově schopnosti vnímat i ty nejsušší změny a odstíny v krajinných situacích. Sabina líčí, jak silně na něj zapůsobily společné procházky, jež s Máchou podnikal v blízkém okolí Prahy. Máchovské meditace nad přírodními jevy mu připadaly poutavé a svérázné. Tak například Karel Hynek tvrdil, že

*... ve mně ani zvonek podvečerní, ani zvuk vzdálené hudby tak nevýslovně
žalostný pocit nevzbudí, jako mladé žito ze země právě na jaro vystupující.
(K. Sabina: Upomínka na K. H. Máchu)*

Všimněme si — Máchovo pozorování krajiny obsahuje již předem záměr hledat to, co „vzbuzuje žalostný pocit“. A co navíc: pro Máchu jsou impulsem k žalosti právě ty přírodní jevy a úkazy, které jinému pozorovateli — zejména vlastenci Máchovy generace — evokují pocity radosti a naděje: jaro a probouzející se příroda. Nejde zajisté o výjimečný stav, o výjimečnou inklinaci. Známe ji již z vyznání jiných romantiků, jejichž potřeba a touha najít v přírodě odezvu pro zarmoucené city vychází na jaře naprázdno. Příroda si bezohledně bují, prokvétá, raduje se. Není to snad důvod k tomu, abych upadal do zármutku ještě hlubšího? Jen povrchní žal a laciný optimismus by se mohl utěšit zpěvem skřivanů, pukajícími pupeny, poupaty. Tak cítí a soudí romantik.

Mácha po dobovém způsobu navštěvuje významné české hrady a jejich zříceniny. Ve svém seznamu Hradů spatřených zaznamenává 90 položek. Popisy doplňuje, jak bylo zvykem, náčrtky a kresbami. Cíle jeho výletů jsou sice vlastenecky obligátní, jejich prožívání je však hluboce jiné. Nepovyšuje hrady na kolektivní české symboly, ať již heroické, či patriarchálně idylické. Naopak, subjektivizuje je, dává jim pochmurný, tragický kontext.

I mně zde bylo samotno a truchlivo. Ještě jednou prošel jsem zříceniny slavné, ještě jednou pohlédl jsem ve zbořenou kapli a pak jsem krácel k nejnivnější bráně po hladkém kamení asi přes sto kroků dlouhou cestu. Nade mnou se koupala veliká kulatá věž v čistém paprsku nového měsíce; okna zříceného kláštera v polosvětle míhala se pod ní; a vždy se mi zdálo, jako by

⁴ Logickým vyvrcholením výletnických zálib a vlasteneckého usilování bylo potom v 80. letech zakládání turistických spolků. Jako první vznikla ve Frenštátě pod Radhoštěm v roce 1884 Pohorská jednota Radhošť a v roce 1888 v Praze Klub českých turistů. V podtextu nebo i s výslovně vyjádřeným záměrem byly mnohé akce podnikány v duchu rivality vůči německým turistům a jejich spolkům. Budování turistického zázemí na Pustevnách mělo například zachránit nejkrásnější úsek Beskyd české turistice před rozpínavostí německého turistického Beskidenvereinu: *My nesmíme dopustiti, aby Němci též našeho Radhoště se zmocnili, toť význam našeho podniku.*

20. Český romantismus postrádá mystickou a démonickou polohu, charakteristickou pro mnohé autory německé.

A. Mánes: Bouře u Cibulky, 1840 — ze sbírek Moravské galerie

*vyhlídaly šedé hlavy zemřelých mníchů ze zřícené kobky v tichou noc.
(Obrazy ze života mého: Večer na Bezdězu)*

Básníkův vzhled ke krajině výstižně charakterizuje z jiné stránky F. X. Šalda. Zdůrazňuje, že jakkoli Mácha neustále vztahuje svá duševní hnutí k přírodě a ke krajině, nechápe ji jako samostatný fenomén. Je pro něj kulí sou duševního dramatu. Snad i méně. Je pouhým impulsem pro rozvoj hlubokých a obsáhlých asociací vážících se k lidskému nitru. Jeho verše vztahující se ke krajině jsou plné melodického a melancholického kouzla; jsou však „zcela ireálné hodnoty pozorovatelské a zkušenostní“. Ani chvíli nese-trvává básník u smyslového vjemu, nepozoruje v pravém slova smyslu. Krajina je mu odrazíštěm pro složitou imaginaci, hru obraznosti, která míří „horečným letem“ co nejdál od hmotné předmětné skutečnosti. Ve shodě s tím je i forma jeho děl. Jazyk tak bohatý, vynalézavý a výstižný, má-li líčit duševní hnutí, jako by se vyhýbal konkrétním pojmům vztahujícím se ke krajině. Ty jsou nahrazeny dobovými obecnými symboly, jako jsou růže, slavík, amarant.

Tam, kde Šalda píše, že K. H. Mácha v krajinném citění uvedl v českou poezii jako novum horskou krajinu, má pravdu jen částečně. Krkonošská pouť, kterou má na mysli, opět čerpá z horské přírody jen neurčité prchavé impulsy pro imaginární osudové úvahy, v této próze navíc silně mystického rázu. Strohost a tajemnost vysokých hor zde plní podobnou funkci jako jindy rozvaliny hradů, hladomorny, staré věže.

Říkáme-li, že Mácha je romantik, musíme myslet právě na jednu varietu romantiků. Není romantikem rousseauovským, jako je jím Božena Němcová. A jeho pesimismus je příliš hluboký, než aby mohl být panteistou. Nehledá pro sebe v krajině spočinutí, útěchu a smír. Není však ani romantikem dobovačným, toužícím stanout na vrcholu hory, aby jí dokázal lidskou sílu. Je romantikem-nihilistou. I v přírodě vidí sílu lhostejnou k osudu nešťastné lidské bytosti. V Máji a ještě nápadněji v Krkonošské pouti zaznívá tato nota nejvýrazněji:

*A pak až poslední dech můj se mísí bude s červánky na večerním nebi,
a poslední myšlenka má s lehkou mlhou rozloží se nad vlastní mou; pak
spláchne déšť a setře vítr stopy kroků mých, jak bych nikdy nebyl šel po ho-
rách těchto; — ty, přírodo, hrob můj sama sebe klamající přistřeš travinou
zelenější krajiny vůkolní a opět nade mnou usmívati se budeš, jak bych ni-
kdy nebyl býval zde a jako by nikdy ústa má nebyla zvolala horám těmto
dobru noc!*

V Literárním zápisníku pak zaznívá Máchův nihilismus v poloze vzdoru:

*Já miluju květinu, že uvadne, zvíře — poněvadž pojde; — člověka, že zemře
a nebude, poněvadž cítí, že zhyne na vždy; já miluju — více než miluju — já
se kořím Bohu, poněvadž není.*

Máchova nevíra a beznaděj vztahující se na celý svět se zdají být absolutní. Mnozí romantikové věří aspoň v osvobozující moc lásky. U Máchy i ta „zklamánať jest“. A přece nacházíme v jeho verších světlý paprsek nedotčený zoufalostí a deziluzí. Vlast je tím bodem, jenž se vymyká všem skepsím, do nějž se koncentruje jeho vášnivá touha po ideálu. Všichni jsme se ve škole učili slavným veršům

*Kudy plynete u dlouhém dálném běhu,
i tam, kde svého naleznete břehu,
tam na své pouti pozdravujte zemi.
Ach zemi krásnou, zemi milovanou,
kolébku mou i hrob můj, matku mou,
vlast jedinou i v dědictví mi danou,
šírou tu zemi, zemi jedinou! —*

a málokdo si uvědomil, že při vši kráse jsou pro Máchovo dílo netypické. Podobný vřelý tón, vyjadřující horoucí cit, lásku a jistotu zároveň bychom v něm — mimo vlastenecký kontext — marně hledali. Není právě v této výjimečnosti vyjádřena hloubka vlasteneckého citění Máchova?

V ovzduší obrozenecké konkrétní činnorodé aktivity vyžadující sdružování a mobilizaci všech národních sil však sotva kdo ocenil důkaz tak subtilní. Máchův tragismus i jeho zájem o evropské básníky dráždil buditele a jevil se jim bezmála jako zrada na vlasteneckém úsilí. Pročítáme-li Tylova

naděšená díla apelující na všechny kladné síly národa, představíme-li si jeho neúnavnou práci propagační a organizátorskou, věru nás nemůže překvapit nevole, s níž reagoval on a většina jeho současníků na tvorbu i život Karla Hynka Máchy. Sotva si lze představit příkřejší protiklad, než jaký je mezi Máchovým *nikdy, ach nikdy. To budoucí život můj a Tylovým zmizelit' dnové temnosti a touhy.*

ŽIVOTNOST VLASTENECKÝCH SCHÉMÁT

Česká kultura první poloviny 19. století byla všestranně ovlivněna vlasteneckým optimismem. Bylo-li posláním českých umělců sloužit v jeho duchu idejím národa, bylo tím ovlivněno i jejich pojetí krajiny.

J. K. Tyla nepovažujeme za spisovatele-krajináře, i když byl, jako většina jeho současníků, zapáleným výletníkem. Zmiňme se o jeho přístupu ke krajině pro vyhraněné vlastenectví, pro jeho program optimismu, jemuž obraz příroda neváhá přizpůsobovat. Všechny krajinné situace, o nichž se zmiňuje, jsou jasné, přívětivé a mnohoslibné.

*Vás zlatonosné řeky, stříbroplodé hory, hlučná města, tiché vesnice a květu-
plné sady — vás, kraje české, znají všechny končiny a obracejí pozorných
zraků na vzrůstající vaše poklady. Zmizeliť dnové temnosti a touhy, v nichž-
to pohřížení přes patero věků lidských otcové naši jako stínové se potáceli;
slunce století devatenáctého se nad námi leskne; času duch přívětivě se us-
mívá.*

(Praha, Kusy mého srdce)

Tyl nevytrvá u líčení krajinných krás dlouho. Jen několik vět, odstavců, a vrací se přímo k myšlence, jíž je prostoupen. K myšlence na vlast a národ. Symbolická přirovnání, paralely a metafory směřující ke krajině nesmějí zůstat literárním náznakem. Jsou dovysloveny, dovedeny až k agitačnímu záměru. V povídce Procházky po vukolí pražském si čtenář s potěšením přečte krajinářskou vstupní pasáž:

*Dlouhodobním parnem letního slunce vysílená kvílela země po blahodrodné
ovlaze a truchlice zavřeli se mdlí zrakové jasného dne . . .*

Po večeru, v němž nebylo naděje na blahodárny déšť, přišla deštivá noc a nádherné jasné jitro. Autor prochází pražskými branami do volné přírody a usedá v radostném rozjímání. Ideová tendence na sebe nenechá dlouho čekat. Vypravěč v rukou drží Goethova Fausta a s despektem i „outrpností“ přemítá nad

*ubohým doktorem všeho umění, kterýž uzavřen jsa v temném, zapáchavém
kabinetu, v hlubokost nezpytatelného světů řízení se potápěl. Nešťastný, je-
hož duch nikde domovem není a jehož oko cestu k zemskému ráji nevidí!*

Protiklad nepochopitelně tápajícího Fausta se záhy objevuje. Je jím starý vojenský vysloužilce, který si zpívá:

*Čí dítě jsem? Kdo bratr můj?
Vlast matka má, Čech bratr můj!
V jich věrném objetí
Duch z těsné schránky zaletí,
K hvězdám se nesa blaženým.*

Tyl se dává se zpěvákem do delšího rozhovoru, v němž se čtenář dozví o významu pravého vlastenectví, o úpadku českého jazyka v Praze a jeho prokvétání na vesnici, o velikosti češství.

Obrozenecké nazírání vytvářející z krajinných objektů povzbudivé vlastenecké symboly formuje zvláštním způsobem i obraz Prahy. Romantismus byl zaujat světem přírody a životem na venkově a města si všiml jenom málo, většinou jako nekonkrétní připomínky minulých časů. Česká kultura sleduje tento model jenom do jisté míry. I ona chápe město jako symbol dějin. Nejde jí však o symbol abstraktní, nejde o výraz obecného směřování do minulosti, nejde jí o kterékoliv staré město, ale většinou o Prahu jako konkrétní reminiscenci vztahující se k určitým událostem českých dějin. Do role symbolů jsou povýšeny mnohé pražské stavby, nejčastěji ovšem Hradčany s chrámem svatého Víta a Vyšehrad. Praha je personifikována a oslovována jako „matka“, „matička“, „nevěsta“, „královna“ a jsou ovšem zdůrazňovány atributy její staré historie pomocí emblémů „starožitná“, „staroslavná“, „stověžatá“.

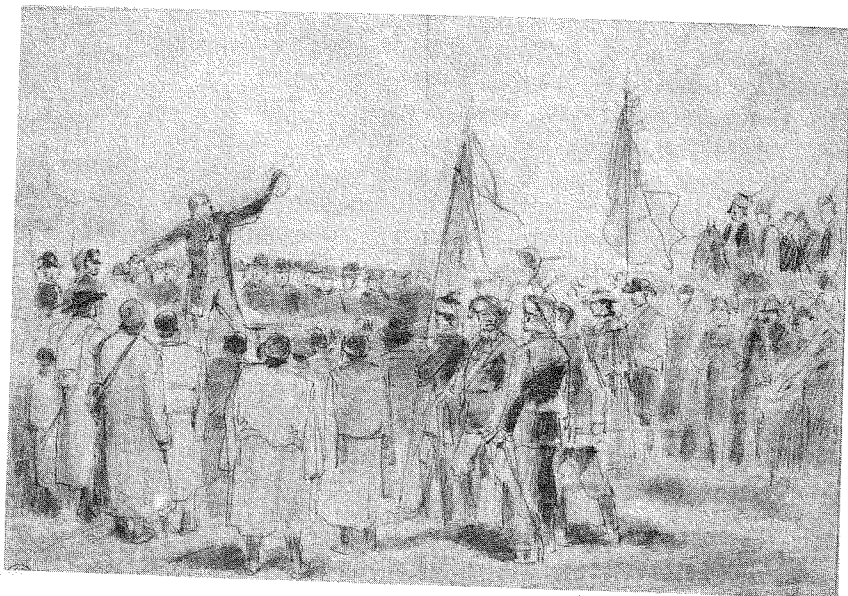
*K nebes jasnému klení bych se povznesl, a ramenem větrným bych objal
i k nádrům přivinul tu tisíciletou, jež jako pečlivá nevěsta den po dni se při-
zdobujíc na ženicha čeká. Drahou páskou ovinuty jsou boky její — stříbro-
tokou Vltavou, a drahou přezkou ozdobena jest páska její — zhoubě vzdoru-
jícím mostem Karlovým.*

Tato slova napsal J. K. Tyl v oslavné próze Praha, která vyšla v roce 1844. V tomtéž roce vydává A. de Vigny Pastýřovu chýši, v níž vyjadřuje, jak jsme viděli, hluboké opovržení vůči Paříži — místu špíny, nepravosti a odporne servility — a nabádá svou Evu k útěku do hor a lesů.

Nemůže být pochyb o existenci záporných sociálních jevů v Praze na začátku 19. století, jakkoli nenabývaly intenzity a rozsahu poměrů v průmyslových městech západní Evropy. Na rozdíl od francouzských nebo anglických kritiků společnosti však česká kultura na počátku 19. století má městem za zlé především jejich německý charakter. Výsledkem pozornosti, kterou věnoval J. K. Tyl životu prostých obyvatel Prahy, je žánrový obrázek dělníků, nádeníků, zedníků, tesařů, služebných dívek, kteří všichni díky své veselé mysli, české řeči a pilným rukám žijí šťastně a spokojeně, aniž by postrádali přepych rozmařilých boháčů.

Optimistické klima života v Čechách ovlivnilo nejen literární produkci. Ačkoliv se český romantismus ve výtvarném umění do značné míry utvářel pod německými vlivy, přesto postrádal mystickou polohu a snovou fantastičnost, kterou známe u německých mistrů. Platí to již pro krajiny Antonína Mánesa a jeho generačních druhů. V obrazech Josefa Mánesa dostává potom česká krajina výraznou dimenzi chránícího vlídného domova.

Josef Mánes vstupuje do výtvarného života Prahy v době, kdy české umění již opustilo klasicistní kánony ztvárnující ideální krajinu, sám se vyrovnává s romantismem a dospívá k realismu založenému na přesném pozorování přírody. Jeho schopnost realistického vyjádření krajiny však smě-

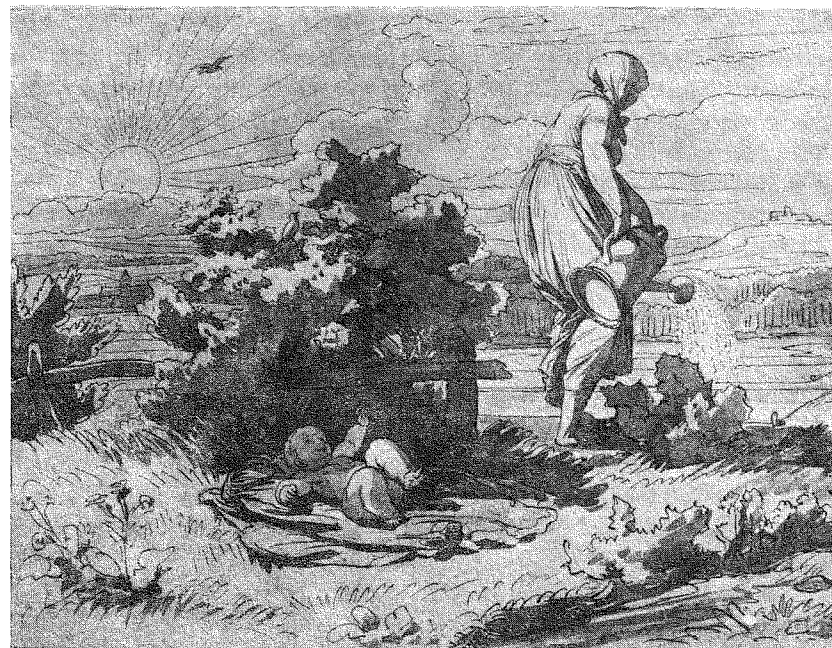

21. Vlastenci pořádali k památným místům v krajině výlety, národní poutě a slavnosti, tábory lidu.
W. Grögler: Tábor lidu, 70. léta 19. století — ze sbírek Moravské galerie

řuje k typizaci. Vytváří — vzato doslova — znovu krajinu ideální. Ne již ovšem v klasicistním antikizujícím duchu, ale jednoznačně v duchu vlasteneckých ideálů češství a slovanství. Malíř, v jehož pozůstalosti se zachovalo půl druhého sta studií květin, doplněných poznámkami o jejich nalezišti, který byl pověstný svou chodeckou náruživostí po českých a moravských vesnicích, lesích, polích, lukách, hradech a zámcích i svým skicářem naplněným věrnými studii přírody, přináší v četných dílech krajinářské schéma, model. Spočívá v syntéze národních idejí ztvárněných krajinnými prostředky: Čechy jsou líbezná mírně zvlněná úrodná krajina měkkých kontur s modravými kopci v dáli, idylou kapličky nebo božích muk. Do jejich lyrického obrazu, souznějícího často s texty i melodií národních písní, patří zář vycházejícího slunce, zrající lán obilí, děti koupající se v potoce. Česká krajina není významná nedotčeností a původností, ale docela naopak přízní, kterou uděluje člověku.

Mánesovo pojetí české krajiny je příbuzné hudebnímu programovému vyjádření ideje vlasti a národa v díle Bedřicha Smetany, zvláště v *Mé vlasti*. V Krátkém nástinu obsahu symfonických básní Smetana sám charakterizuje báseň *Z českých luhů a hájů*:

Tuť všeobecné kreslení citů při pohledu na českou zem (podtrženo B. Smetanou). Ze všech stran tu zní zpěv, pln vroucnosti, jak veselý, tak melancho-

22. Umění minulého století vytvořilo v duchu národních idejí dodnes živý lyrický model české krajiny.
J. Mánes: Jitřní (z cyklu *Musica*), po 1855

lický z luhů a hájů. Lesní kraje v solech kornistů — a vesele ourodné nížiny labské a jiné a jiné vše se tu opěvuje.

Spojení krajiny s ideou českého národa a jeho slavné minulosti je ještě pevnější a nápadnější ve Vltavě. Ostatně podle sdělení v časopise *Dalibor* z roku 1873 měla *Má vlast* mít části *Říp—Vyšehrad—Vltava—Lipany—Bílá hora*. Šlo by tak o důslednou syntézu národní dějinné symboliky s krajinou.

Smetanova *Má vlast* není ovšem dílem ojedinelého nápadu svého tvůrce. Vyrůstá z rozsáhlého kulturního zázemí, z celé palety uměleckých forem, v nichž promlouvala symbolizovaná česká krajina v duchu zapáleného vlastenectví. Z různých hudebních žánrů vystupují do popředí zejména sborové zpěvy, jejichž vznik a oblíba byly vázány na bohatý spolkový život v Čechách. Při detailnějším zkoumání bychom vedle české národní hymny našli velký počet kantát, sborových písní a také drobných hudebních skladeb, tanců trásáků, čtverylek, kvapíků, mazurek, jejichž názvy obsahují krajinné, často vlastenecky ustálené, prvky a obrazy.

Procházíme-li některou z instalací českého výtvarného umění 19. století, zdá se nám, že krajinomalba v něm zaujímá zvláštní postavení.

Nejde o početní převahu — mezi obrazy převažují narativní historická témata. Jejich všudypřítomný vlastenecký obsah je demonstrován nejčastěji výjevem ze života českých králů nebo husitských bojů. V několika variacích můžeme sledovat, kterak Oldřich spatřil u potoka Boženu, jak Břetislav na bujném koni odváží Jitku. Nad patetickou přímočarostí vlasteneckých sdělení, nad dramatickým historicky neadekvátním schématem velikosti českých králů i nad zjevnými nepřesnostmi v dobových kostýmech i v jiných detailech (například make-up středověkých hrdinek Čermákových, totožný s ideálem ženského obličejce z druhé poloviny 19. století, nebo balkánské oděvy českých králů) se dnešní divák bezděky shovívavě usměje.

Takového osudu jsou vystavené české krajinomalby ušetřeny. Zprostředkovanost jejich vlasteneckého sdělení oslovuje střídme vlastenectví člověka osmdesátých let 20. století docela přirozeným a spontánním způsobem. Dokonce i tam, kde je krajina monumentalizována a patetizována, například v Mařákových nástěnných malbách královské lože v Národním divadle (Vyšehrad, Blaník, Říp), nepodléhá výrazněji relativizujícímu zubu času. Ostatně — je to úděl pouze lidských věcí, že se mohou jevit někdy jako smrtelně vážné, jindy jako směšné či úsměvu hodné. Svět přírody se tomuto soudu a půvabu relativity vymyká.

Podobné by snad mohlo být vysvětlení týkající se osudů díla Mikoláše Alše. Jeho těžiště a dobová sláva byly založeny na velkých historických kompozicích. Jeho obliba v dnešní době, ba i obecné povědomí o jeho tvorbě vůbec jsou dány jeho Špalíčkem. Jakkoli v něm krajina nepředstavuje téma stěžejní — tím jsou postavy vesnických žen, mužů, dětí — přece nám jeho krajinářské perokresby hluboko utkvěly jako obraz české krajiny. Zvláště krajina olemovaná lesy, vertikály topolů, doškem kryté chalupy. Idealizace a schematizace české krajiny najdeme u Alše méně než u Mánesa. Snad právě proto je dnešnímu diváku jeho pojetí krajiny bližší a plně přijatelné.

Je přirozené, že naplněním národnostních snah, novým pohledem na dějiny, změnami v životních postojích směrem k věčnosti a střízlivosti i prostým během času heroizace češství a oslava vlasti prostřednictvím ustálených historických symbolů postupně ztrácela svůj apel a — s výjimkou času vzdorujících výtvorů, k nimž patří Smetanova díla — svou schopnost oslovovat. Prvotní formy národních kultů, kdysi tak všudypřítomné a životné, mnohdy vyvanuly, vytrácely se, či zásadně se transformovaly.

Změny se dočkaly i krajinné symboly vlasti. Ztráta potřeby demonstrovat vlastenectví dovozovala ztotožnit vlast s domovem v širším smyslu. Představa o českém domově už pak není vázána na Říp, Blaník, Český ráj, Polabí, Povltaví, Křivoklát a Karlštejn. Za českou krajinu je uznáno i prostředí s českou historií třeba přímo nespojené. Takové pojetí představu o české krajině značně rozšířilo. Dnes ji mnozí ztotožňujeme díky A. Slavíčkovi s Českomoravskou vrchovinou, jindy díky Uprkovi se Slováckem a zejména

v zimním čase se středočeskou krajinou kolem Hrusic. Je zásluhou Josefa Lady, že české vánoce získaly v představách lidí neopakovatelný a nenapodobitelný ráz. Obraz zasněžené vesnice s barokizovaným románským kostelíkem na kopečku, nezbytným rybníkem pro radost dětí, psů a vodníků, s nedalekou zříceninou pro pohádkovou atmosféru. Právě široké přijetí Ladových krajin ukazuje, jak dalece se vzdálilo pojetí české krajiny od obrozeneckého patetismu, jak však zároveň zůstává blízké jeho stěžejnímu obsahu — vlasteneckému důrazu na českou krajinu.

Obecný vývojový trend, který opouštěl ustrnulá národní sankta a směřoval k širšímu pojetí české krajiny a ke ztlumenějšímu chápání češství, měl však své výjimky. Vlastenecký patos se znovu vynořoval v dobách, kdy byl český národ ohrožen ve svých základních právech nebo v existenci vůbec. Tehdy jsou historické a krajinné emblémy češství znovu ožívovány.

Na sklonku let osmdesátých a na počátku devadesátých, kdy se ve Vídni vede kompromisní jednání o tzv. punktace, kdy na ně prudce reagují mladochěši, znovu v básních J. V. Sládky, Sv. Čecha, J. Vrchlického a dalších básníků promlouvají k národu památné hory a řeky, znovu se mu připomínají významná místa vítězství a tragických osudových porážek i slavné postavy českých dějin.

Jako národní symbol byla česká minulost chápána také během první a druhé světové války. Obrazy národní velikosti jsou hledány také u velkých kulturních zjevů. F. Halas a J. Seifert věnují jímavé a vlastenecky výmluvné verše Boženě Němcové, J. Hora Karlu Hynkovi Máchovi. Znovu se stává předmětem oslavy a jinotajného výrazu Praha a česká krajina.

*Je můj, je můj a nesněný
ten kraj, jež obletují včely
nad vodami a kameny.
Olemovaný křivkou hor
jak stuhou rozevláté žuly,
a mrak se řítí nad prostor,
nad střechy vsí, nad plné úly
a ty se ani nepohnuly;*

(J. Seifert: *Vějíř Boženy Němcové*)

Mezi umělci všech oborů, kteří se za okupace během druhé světové války uchýlili jako k útočišti i jako k jinotaji k české krajině, vystupují nejnápadněji malíři. Mnozí z nich byli ve dvacátých a třicátých letech zaujati avantgardními tvůrčími směry směřujícími k abstrakci reality. Bez jakéhokoli přechodu se obracejí s prudkou výmluvností k vyjádření české krajiny. Známý je takový přerod u Františka Foltýna. Umělec, soustředěný v předválečných letech na nefigurativní kompozice, maluje počátkem čtyřicátých let realistické, smutečně laděné krajiny, převážně z Českomoravské vrchoviny. Méně evidentní, ale neméně naléhavý je odklon Bohdana Laciny od surrealistických pokusů k fantastickým krajinám — metaforám vztahu k ohrožené zemi.

Funkce krajiny jako celonárodního symbolu se během německé okupace uplatnila i na početných výstavách výtvarného umění, v knižních obrazových publikacích a při jiných příležitostech. Lidé v té době znovu poslouchali krajinné obrazy Mé vlasti v původních apelujících významech. Krajina se opět stala především vyznáním lásky k českému národu a národním povzbuzením.

* * *

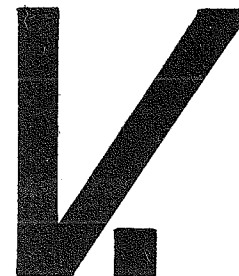
Chápání krajiny jako symbolu vlasti je významnou součástí české kultury 19. a 20. století. Pro vývoj lásky ke krajině jako k přírodnímu útvaru má takové pojetí význam zprostředkovaný. Prohloubení lidského vztahu ke krajině v dimenzi — moderně řečeno — ekologické nepřineslo. Neobyčejně však přispělo k ocenění krajiny v dimenzi kulturní a sociální. V době, kdy v Evropě převažoval pasívně romantický pohled na krajinu jako útočiště pro city jednotlivce, povýšilo krajinu na předmět kolektivního, společenského citění a zájmu.

Národní symbolické pojetí krajiny má však ještě jiný význam. I když se oslabila jeho původní vázanost na historicky památná místa, byla vytvořena poměrně fixní představa o zjevu české krajiny, která — ač byla do značné míry konstrukcí a schématem — měla svůj reálný základ ve stavu našeho území v 19. století.

Ten byl dán hustým osídlením, propojeným četnými komunikacemi — polními a lesními cestami. Podle nich byly vysázeny aleje a stromořadí. Krajina byla rozdělena na velké množství malých parcel, kolem nichž byl na mezích a remízkách prostor pro keře a byliny. V polích stály vysoké stromové solitéry, vytvářející krajinné dominanty. Rozptýlená zeleň skýtala útočiště velkému množství zvířat. Nezapomeňme také, že v obrazu české krajiny 19. století se ještě silně uplatňovala její minulost v českém baroku.

Typizované pojetí české krajiny vytvořilo v sociálním vědomí prizma, jímž pohlížíme na krajinu i dnes. Výzkumy postojů obyvatel ke krajině potvrzují, že lidé u nás inklinují k typu krajiny, který odpovídá nejen obecným estetickým kritériím a krajinářským kvalitám, ale který v sobě zahrnuje specifikum známé z obrazů Mánesových a Ladových či z perokreseb M. Alše.⁵

Jde o nemístné staromilství a lpění na překonaných vzorech, které lze při projektování nové krajiny ignorovat? Nebo jde o přirozený výsledek národní kulturní tradice, který si zasluhuje, aby byl vzat aspoň v úvahu? Neboť — to je jisté — v plném rozsahu respektován být nemůže.

ZROZENÍ A OSUDY LÁSKY KE KRAJINĚ

⁵ Je to na první pohled paradox a ironie: široké povědomí o zjevu české krajiny není vlastně vytvořeno krajináři specialisty. Ať patřili k romantické, či novějším školám, snad tím, že usilovali o konfrontaci s evropským uměním, docílili ve svém oboru vynikajících výsledků uměleckých; jejich stopa v představách lidí o české krajině je však méně výrazná.